

Т. П. Монолатій

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

Інтеркультурні мотиви волоцюжництва у прозі Йозефа Рота

Монолатій Т. П. Інтеркультурні мотиви волоцюжництва у прозі Йозефа Рота. У статті розкриваються інтертекстуальні перегуки й алюзії мандрів героїв Й. Рота з мотивами мандрів у романах «Бунт», «Втеча без кінця», «Праворуч і ліворуч», фейлетонах «Жертва пана фон Кара», «Куля на нозі», «Повернення додому Імре Ціски», статті «Притулки безрідних». Стверджується, що саме таким чином образ мандрівника (бурлаки) в Ротовій прозі «розмикається» та екстраполюється на подібні мотиви й образи в європейській літературі. Доведено, що інтеркультурний мотив волоцюжництва у прозі Й. Рота свідчить про авторське бачення волоцюг як виразних контрфігур сучасного йому суспільства, а також державної, технічної, інфраструктурної модернізації світу як протилежності будь-якого руху. Обґрунтовано тезу, що автор фокусувався у своїх роботах на затримках і перешкодах в волоцюжницькому русі через сучасні транспортні засоби і системи, а лейтмотивом його прози є помітний трагічний, іноді комічний контраст документів і біографій, прізвища і «Я», бюрократичної топіки й оповіді, претензії держави на достовірні факти й індивідуальну потребу фікції.

Ключові слова: *інтеркультурні мотиви, інтертекстуальність, персональна ідентичність, волоцюжництво, мандрівник, Йозеф Рот.*

Монолатій Т. П. Інтеркультурні мотиви бродяжництва в прозі Йозефа Рота. В статті розкриваються інтертекстуальні перекидання й алюзії странствий героїв Й. Рота з мотивами подорожів у романах «Бунт», «Побег без конца», «Направо и налево», фельетонах «Жертва господина фон Кара», «Шар на ноге», «Возвращение домой Имре Циски», статті «Приюты безродных». Утверджується, що саме таким чином образ путешественника (бродяги) в прозі писателя «размыкается» й екстраполируется на подібні мотиви й образи в європейській літературі. Доказано, що інтеркультурний мотив бродяжництва в произведениях Й. Рота свидетельствует об авторском видении бродяг как выразительных контрфигур современного ему общества, а также государственной, технической, инфраструктурной модернизации мира как противоположности любого движения. Обосновано тезис, что автор фокусировался в своих работах на задержках и препятствиях в движении бродяг из-за современных транспортных средств и систем, а лейтмотивом его прозы является видимый трагический, иногда комический контраст документов и биографий, фамилии и «Я», бюрократической топики и повествования, претензии государства на достоверные факты и индивидуальную потребность фикции.

Ключевые слова: *интеркультурные мотивы, интертекстуальность, персональная идентичность, бродяжничество, путешественник, Йозеф Рот.*

Monolatiј Tetyana. Intercultural motives of vagrancy in Joseph Roth's prose. The article reveals the intertextual allusions and interchange of wandering J. Roth's heroes with motives of travel in the novels "The Rebellion", "The Flight without End", "Right and left", feuilletons "Victim of Mr. v. Kahr", "The Ball on the Foot", "The Return of Imre Ziska", article "Homeless shelters". It is argued that the image of the traveler (vagabond) in writer's prose "breaks" in a way and extrapolates to similar motives and images in European literature. It's proved that intercultural motive of vagrancy in the works of J. Roth suggests about author's vision of vagrants as expressive contra figures of his-time-society, as well as public, technical, infrastructural modernization of the world as opposed to any movement. Substantiated the thesis that the author in his work focused on the delays and obstacles in the movement of strollers because of modern vehicles and systems, and the leitmotive of his prose is visible tragic, sometimes comic opposition of documents and biographies, names and "I", the bureaucratic topography and story, the state's claim on the true facts and the fiction of individual need.

Keywords: *intercultural motives, intertextuality, personal identity, vagrancy, traveler, Joseph Roth.*

В добу Модерну головним інструментом синтезування реального та ірреального модусів художнього зображення стала міфотворча стратегія, яка склалася у річищі тогочасних літератури й мистецтва. У цьому контексті історичний час і локальний простір в літературі ХХ ст. фактично редукуються, втрачають самодостатність, перетворюючись на умовні

декорації і символи універсального, а врівноваженість епістем Свого і Чужого зникає.

Однією з характерних властивостей культури є здатність породжувати явища, які «випадають» з неї. Така властивість культури дозволяє їй зберігати динамічність, адже приклад такого трансресивного явища — феномен волоцюжництва, в центрі якого постає

людини «без місця», поведінка котрої свідчить про добровільний або вимушений номадизм.

Інтеркультурний мотив волоцюжництва трансформується у прозі видатного австрійського письменника і журналіста ХХ ст. Йозефа Рота в інтертекстуальні перегуки та алюзії мандрів його героїв з мотивами мандрів, зокрема, й «вічних образів» — таких як Одисей та Агасфер. І саме таким чином образ мандрівника (бродяги) у Ротовій прозі «розмикається» та екстраполюється на подібні мотиви та образи у європейській літературі. Саме тому різноманітні типи добровільного чи фатального кочування — мандрівники, єврейські мігранти, вигнанці, скалічені солдати, які повертаються після закінчення Першої світової війни додому, бурлаки, емігранти, постійні мешканці готелів — повсюди зустрічаються у творах Й. Рота, і постійна присутність тематики втрати батьківщини отримала в дослідженнях його творчості ярлик «мономанія мотиву» [2:55].

Узагальнення й спостереження про історичне місце таких культурних постатей як мандрівник, фланер і волоцюга як певні соціальні історії містять міркування німецького філософа Т. Адорно, який діагностує занепад ходіння як «бюргерський спосіб приходити з місця» [1:184]: «Звичка тіла до ходіння як до чогось нормального» походить «з добрих старих часів» [1:184]. Справжнього волоцюгу від бюргера на прогулянці, як і від романтичного мандрівника, відрізняє та «архаїчна сила», яка завжди визначає його бурлакування як реакцію на темні сторони бюргерського усупільнення, як вираження «запаморочливої втечі» [4:3]. У цій амбівалентності безсилля і повноважності сучасний волоцюга може послатися на цілу галерею предків-попередників. Адже заплутаний соціально-історичний шлях веде від мандрівних співців Середньовіччя через вагантів, циркачів і балаганних співаків до різних фігур, яких вважають антибюргерськими, до субкультурних течій, починаючи від ХVІІІ ст. — романтизованих циганів [3:5], фланерів, богеми і мандрівних робітників.

Коли Й. Рот зображує волоцюгу, то потім в тексті робить своєрідний обхід, показуючи транспорт і документи, тобто те, що протиставляється волоцюжництву і стримує його. Якщо інші автори постулюють свободу мандрівного існування, то Й. Рот передусім скаржиться на обмеження цієї свободи, які здійснюються від імені держави. Мова йде не про реального мандрівника, а про ідеальний тип волоцюги, який визначається *вільним* пересуванням, незважаючи на те, чи це мандруван-

ня в якомусь просторі, чи часовий або біографічний рух.

На початку ХХ ст. німецький вчений А. Вірт окреслив у своєму трактаті «Світовий рух» різні культури волоцюжництва і назвав США країною подорожніх: «Волоцюжництво найпоширеніше у Сполучених Штатах. Там є десятки тисяч, а в тяжкі часи сотні тисяч мандрівників, які постійно блукають від моря до моря. Якщо жебраки Старого світу здійснюють свої подорожі пішки, а бідняки Бразилії й Австралії — на конях, то волоцюги Америки мають особливу пристрасть до залізниць, використовуючи або дахи вагонів або буфери. Деякі мандрівники проїжджають за рік до 25000 англійських миль» [23:83]. Типологія А. Вірта ґрунтується на різноманітних способах пересування мандрівника: європейський жебрак — пішки, австралійський — верхи, американський — залізницею. Американський подорожній став спільником модернізації, він завжди пристосувався до офіційної транспортної системи і виграв у швидкості. Натомість для європейського мандрівника існувала постійна загроза потрапити під колеса.

Як представник наступного покоління, Й. Рот представляє класичних представників волоцюжництва — бурлак і мандрівний народ [6:126] — як контрфігури до сучасності, до державної, технічної, інфраструктурної модернізації, тому волоцюга є для письменника протилежністю руху.

Однак, зауважмо: «цивільний пафос руху» [8:44], який часто був присутній у творах представників нової об'єктивності в середній фазі Ваймарської республіки, не зустрічається у Й. Рота. Лише модерний топос темпу, який поєднується з автомобільною модою, іронічно потрапляє в поле зору. В романі «Праворуч і ліворуч» протагоніст Пауль Бернгайм розповідає патетичні формули, в яких вихваляє прискорений рух як модус реального життя: «[...] швидко розмова з банком, а потім перед вечерею на відпочинок у відкритій машині вісімдесят кілометрів поглинати вулиці. Оце життя» [21:675], і як школу бачення природи: «Кожен другий день я шалено мчу світом», — казав він Лідії. «Автомобіль навчив нас насправді бачити природу. Чудово, як поглинаються вулиця, дерева, будинки» [21:752].

У романі Й. Рота «Бунт» поранений в бою головний герой Андреас Пум ходив вулицями з катеринкою (символом волоцюжництва [10:111]). Одноногий, повільніший ніж звичайний пішохід, він не зважав на автомобілі: «Так він ходив завжди у нові околиці, допит-

ливий і цікавий, безстрашно кульгав по гладкому асфальту широких вулиць, зупиняв автомобілі своєю піднятою палицею і тікав від безцеремонних водіїв. Так він вчився долати вулицю, небезпечну вулицю, яка є ворогом для нас усіх» [18:257]. Небезпека, яка загрожувала протагоністові на вулиці, належить до комплексу мотивів, який автор використовує в романі, щоб показати фрагментацію тогочасного суспільства: ситуацію тих, хто (більше) не належав до нього, письменник алегоризує як виключення із загальної системи руху. Роман розпочинається локалізацією військового госпіталю на краю міста, занадто віддаленого від кінцевої станції трамваю, щоб незрячі або паралізовані інваліди війни могли піти «у світ, у велике місто, в життя» [18:245]. Покинувши госпіталь, Андреас Пум отримав ліцензію шарманщика. Вулиця, віднині мимохить його життєвий простір, виявляється небезпечною, «похила площина», яка взимку стає «гіркою для катання на санчатах» [18:257] і загрожує падінням (як алегорія «краху»).

Вирішальна катастрофа роману стається в трамваї: після того як один пасажир назвав усіх військових інвалідів симулянтами і комуністами, Андреас Пум сказав кілька слів на свій захист. Коли він, який досі беззастережно вірив авторитетам, сам «збунтувався» проти людей в уніформі — провідника і поліцейського, — то втратив ліцензію, а разом з нею і життєві основи. Це — остаточне — випадіння з суспільства алегорично зображується як примушування покинути трамвай. Головний герой роману «Бунт» видаляється вкінці, так би мовити, з системи руху, однак він служить прикладом, хоч і незначного, протистояння, рішуче зупиняючи потік автомобілів. Проте цей непримітний, утопічний вчинок залишається в текстах Й. Рота винятком, волоцюга не домінує як обмежувач руху, швидше транспорт стримує бродягу.

Текст виявляє той факт, що хода волоцюг і сучасні транспортні засоби несумісні, в конкуренції людського і машинного режимів руху бурлака мусить врешті підкоритися і втратити свою специфічну гідність.

Різновид цього сюжету знаходимо у статті Й. Рота «Притулки безрідних», в якій описані місця зустрічі жителів Сходу і росіян в Берліні початку 1920-х років. Приклад араба в європейському одязі та з європейськими манерами є екзотично-утопічною протилежністю: «Фелах, який виходить з метро замість злазити зі спини двогорбого верблюда, трагічний. Його повинен нести корабель пустелі, натомість його випльовує залізниця пустелі

міста. Він [...] носить стоячий відкладний комірць і англійський костюм з ватованими плечима» [12:721].

В романі «Втеча без кінця» протагоніст Франц Тунда запитує себе, дивлячись на молодих людей у традиційному одязі теслярів: «Чи мандрують ще з клунками путівцями, де вже майже немає більше польових доріг, а лише автомобілі й літаки?» [13: 457]. На Заході традиційні форми волоцюжництва як мандрування теслярів стали вже певною мірою немислимими, оскільки не можна надумати таку інфраструктуру, в якій поєднується мандрівний рух людей і рух машин. Утопічний простір, у якому ще існує мандрівний модус руху — це Східна Європа: «Чимало волоцюг блукають вулицями східних країн. Вони можуть жити з милосердя людей. Дороги погані, і ноги швидко втомлюються; хатини вбогі і там мало місця: але у людей серця добрі, хліб чорний і солений, двері відчиняються швидше. Ще і сьогодні, після великої війни і після великої революції, хоча машини почали свою зловісну, сталеву і точну ходу на Схід Європи, люди співчують чужій біді. Навіть дурні та простаки розуміють ще скруту ближнього швидше і краще ніж мудреці та кмітливі деінде. Ще не всі вулиці вкриті асфальтом. Настрої і закони погоди, сезонів і землі визначають та змінюють вигляд і стан шляхів» [22:590].

Зі *status naturalis* вулиць, які підкоряються циклові пір року, повністю узгоджується лише людський рух, представлений волоцюгами. Спочатку асфальт — як руйнація циклічної форми — нівелює гуманний образ вулиці та відкриває її для машин, які все витісняють. При цьому зникає бурлацтво — згідно з історично-антропологічною тезою Й. Рота — не тільки мимохідь і незаплановано, але й волоцюга повинен зникнути як нечисте сумління сучасності, оскільки він через особливості свого руху — спокій і відсутність мети — є людиною, в якій поступово відкривається основа сучасності як суцільна нервозність і разом з тим як інша й справді небезпечна форма безцільності.

У багатьох художніх творах і журналістських статтях Й. Рота як лейтмотив можна помітити трагічний і часом комічний контраст документів і біографій, прізвища і «Я», бюрократичної топіки і оповіді, претензії держави на достовірні факти й індивідуальну потребу фікції. Паспорт і посвідчення особи є для письменника всюдисущим «характерним виявом державної політики ідентифікації» [7:44].

Автор описує і критикує дві категоріально відмінні форми затримання для встановлення особи, які спричинені документами. По-перше, документи затримують людину, вони зупиняють рух, подорож чи волоцюжництво. Коли Й. Рот розмірковує про стримувальний характер паспорта й інших документів і метафорично порівнює їх із в'язницею (ядро на нозі, номер камери, колючий дріт з паперу) [16:145–148], то його невдоволення живиться і з жалю за історично обумовленою втратою. Обов'язковість паспорта чи посвідчення зникла в останній третині ХІХ ст. в багатьох державах Західної і Центральної Європи, проте ця ліберальна практика закінчилась з початком Першої світової війни і не відновилась після її закінчення, сувора повинність наявності паспорта була знову обов'язковою [10:116]. По-друге, папери фіксують особу як державно-значущий жмуток даних, через який індивідуальне життя вбите, а біографія невдала, тобто документи стримують життєвий рух. Кордон своїм контролем піддає мандрівника певному ритуалу страждання, який неодмінно передбачає документи — все інше як «класичний» ритуал переходу, в якому людина перероджується, проте це не що інше, як болісне розщеплення на «Я» і «громадянина держави» («паперове, канцелярське поняття») [16:147].

Письменницька критика «союзу кордонів і документів» обґрунтована не лише власним досвідом Й. Рота, який сам, можливо, не мав постійного паспорта, хоч у 1921 році йому було надане австрійське громадянство [9:33–36]. Автор виступає загалом проти процесу етнічно-державної територіалізації людей. А у зв'язку з історично-філософським захистом єврейської діаспори від сіоністської позиції Й. Рот пропагує розформування «батьківщин» в «землю Бога, батька нас усіх, в якій «кожен може мандрувати або залишатися без паспорта, без імені, як це йому подобається або відповідає його природі» [19:546]. Мандри єврейського народу пропонують універсальну модель номадизму, через який скасовуються політичні порядки і встановлюється божественний лад [5:131].

Рух «без паспорта, без імені» скасовує при цьому не тільки етнічну, але й біографічну або генеалогічну територіальність, тому що з іменем, яке становить центр паспорта, заперечується визначення особи, воно нав'язується власнику імені як найкоротший «виклад тексту» його життя, не може бути самовизначальними і тому завжди залишається чужим. Відчуженість прізвища — як «поліційного» ви-

значення людини — найвиразніше розкривається в практиці єврейських прізвищ: «Не дивує у євреїв відсутність пієтету до їх прізвищ. З несподіваною легковажністю вони змінюють свої прізвища, прізвища своїх батьків, звучання яких все-таки має якусь цінність для європейських звичаїв. Для євреїв прізвище тому нічого не важить, бо воно взагалі не їхнє. Євреї, східні євреї, не мають прізвищ. Вони носять нав'язані псевдоніми. Їхнім справжнім іменем є те, яким їх кличуть в шабат чи у свята до Тори: їх єврейське ім'я і єврейське ім'я їх батька. А прізвища від Гольденберга до Гешеля є нав'язаними. Уряди наказували євреям приймати прізвища. [...] Хіба відчуває хамелеон пієтет до кольорів, які він постійно повинен змінювати? Єврей пише в Америці *Greenboom* замість *Grünbaum*. Він не сумує через зміну голосних» [20:883].

Через самовільний «переклад» прізвище стає для його власника, так би мовити, здобутим як власне [10:118]. Однозначність, тобто політична придатність єврейських прізвищ впроваджувалась додатково через структуру подвійних прізвищ: «Всі християни мають зрозумілі, європейські прізвища. Євреї мають незрозумілі та єврейські. Не лише це: вони мають два або три прізвища, пов'язані через *false* або *recte*. Ніколи не знаєш, як їх звати. Їхніх батьків одружував лише рабин. Цей шлюб не має законної сили. Якщо чоловік звався Вайншток, а дружина — Абрамовскі, то діти цього шлюбу називалися Вайншток *recte* Абрамовскі або також Абрамовскі *false* Вайншток. Син був названий при освяченні Ляйб Нахман. Але оскільки це ім'я складне і могло б дратувати, син називає себе Лео. Отже його звать: Ляйб Нахман названий Лео Абрамовскі *false* Вайншток. Такі імена готують труднощі для поліції» [20:859]. Письменник моделює хід думок віденського службовця, перед яким стоїть східноєвропейський мігрант: «Як цей пройшов через кордон? Без паспорта? Чи, може, взагалі з фальшивим?» [20:859].

Документи можуть затримувати двома способами: з одного боку — дані та індивідуальні ознаки, які дозволяють ідентифікувати їх власника, а з іншого — як паспорт — показують всі пересування (подорожі) особи. Отже документ містить принаймні *descriptio* людини, а принагідно і *narratio*, ітінерарій (путівник, подорожній опис, іноді у вигляді карти-схеми. — Т. М.) як план можливої розповіді про подорож.

Подвоєння особи, про яке говорить В. Гребнер, аналізуючи репрезентативну фу-

нкцію документів, з'являється у текстах Й. Рота як небезпека феноменологічного розщеплення особи. Індивідуальне і громадянське «Я» розходяться у тіло і документи, причому самосприйняття може бути дестабілізоване. За тенденцією тіло, яке містить індивідуальне «Я», потрапляє при цьому в проекцію документа, а не навпаки: під час надзвичайного стану Першої світової війни, читаємо в романі «Німії пророк», усі люди «стали тінями своїх документів» [11:843]. Коли індивідуальне «Я» замінене таким чином репрезентантом паспорта, тобто представництво репрезентації громадянина, позбавлення документів може спричинити вакуум. Автор обіграє цю думку в одному з фейлетонів із циклу про подорожі Росією, описуючи формальності при перетині кордону в пункті Негорелос: «Чоловік, який був на це уповноважений, ще у поїзді забрав у мене паспорт, позбавивши мене моєї ідентичності. Отак, зовсім не я, перейшов я кордон. Мене можна було б сплутати з будь-яким мандрівником» [14:594].

Здається, що разом з документами у подорожнього забирають його ідентичність, він стає невпізнаваним. Проте це твердження слід сприймати як іронічну цікавинку, яка спрямована проти неприйняттого права державних документів створювати ідентичність. Фактично ж в перспективі Й. Рота саме індивідуальне «Я» є тією характерною одиницею, яка через паспорт і його обмежену топіку тільки нівелюється і стає незрозумілою [10:121].

Отже, автор висновує, що топос особистих документів розчиняє індивідів через/в категорії. В паспорті більше не виняткове «Я», а величезна кількість «блакитнооких» і «карооких», «австрійців» і «росіян», і це «Я» зникає серед них. І ще останній залишок індивідуальності в паспорті, міметична репрезентація особи на форо в документі, бюрократично денатурується, коли відображення отримує підтвердження блюзнірською печаткою. Критика Й. Рота базується на «суб'єктивній думці, яка виключає, що «Я»-ідентичність визначається не через класичні дані біографії, такі як дата народження та ім'я, походження і сімейний стан, конфесія та громадянство, професія і місце проживання, а, очевидно, через те, чого немає в даних біографії, що стосується швидше можливостей, ніж фактів минулого, так само як і майбутнього» [7:45].

Для реципієнта інтерес полягає в тому, що саме може відбутися, але аж ніяк не в то-

му, щоб збирати прочитане як знання, тому оповідь як акт розділяє відвертість розказаного життя, а паспорт, навпаки, препарує події (наприклад, народження) та рішення (наприклад, професія) як застигле знання про життєвий рух. При цьому документ визначається через генеалогічну топіку, яка запитує про походження, про просторове й історичне «звідки», замість бути відкритим як безперервне оповідання для можливих життєвих шляхів. Документи, які є частиною національної території («частина батьківщини» [16:147]), тримають особу непорушно на місці, порівняно з останньою територією людини, могилою. Кожен має «свій склеп, свою могилу, свій камінь зі своїм написом, своє свідоцтво про хрещення, свій документ, свій військовий квиток, свою батьківщину. Це надає їм спокій. Вони можуть спати. Цифри в канцелярії керують їх долею» [11:865–866]. Кожен документ, на цю сугестію спрямоване перелічування в романі, є заспокоєнням, якщо не умертвінням життєвого руху [10:122]. Як бачимо, могильний камінь із написом, на якому усе життя людини скорочується, як правило, до імені, професії, народження і смерті, названий спочатку навмисне, як модель усіх державних документів.

Найочевиднішою стає нівелююча топіка документів тоді, коли вони виступають як накази або як спрямовані на майбутнє розповіді, які залишають незаповненим лише ім'я протагоніста. У своєму фейлетоні «Жертва пана фон Кара», в якому зображується антисемітська практика виселення у Баварії у 1923 р., письменник повністю цитує такий формуляр наказу, «культурний документ баварської камери порядку» [17:1060].

Якщо документи слід генерувати, як правило, тільки через документи, то ідентичність, яка ґрунтується лише на розповідях, відсилається у площину фікції. Життя, яке не володіє визнаним паперовим доповненням, є «фантастичною вигадкою». Іронічно-зневірена констатація Й. Рота, що без паперів людина — фікція, є варіює мотив із фейлетону «Повернення додому Імре Ціски». Автор зображує долю нотаріуса, який повертається після Першої світової війни без посвідчення особи і стає людиною без громадянства. Письменник розвиває у своєму тексті парадокс особи, яка живе і не існує: «Між кордонами висіло в повітрі документальне «Я» Імре Ціски й ностальгійно бовтало ногами. Тілесно нотаріус був, як громадянин він не існував. У жодному земельному кадастрі не було записане його прізвище. Без обов'язків і прав,

зневірено і проблематично жив нотаріус. [...] Він навіть думав і, значить, жив, також у філософському сенсі. Але він не отримав паспорт. А отже він не жив» [15:779].

Отже, висновуємо, що інтеркультурний мотив волоцюжництва у прозі Й. Рота свідчить про авторське бачення волоцюг як виразних контрфігур сучасного йому суспільства, а також державної, технічної, інфраструктурної модернізації світу як протилежності будь-якого руху. Оскільки письменник у своїх тво-

рах фокусується на затримках і перешкодах в волоцюжницькому русі через сучасні транспортні засоби і системи, то лейтмотивом його прози помітний трагічний і часом комічний контраст документів і біографій, прізвища і «Я», бюрократичної топіки і оповіді, претензії держави на достовірні факти й індивідуальну потребу фікції. Саме тому письменницьким постулатом став девіз волоцюжництва: ідентичність мусить залишатися вільною.

Література

1. Adorno T. W. *Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben* / Theodor W. Adorno // *Gesammelte Schriften. Band. 4.* / Hrsg. von Rolf Tiedemann. — Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1997. — 300 S.
2. Bohnen K. «Flucht in die Heimat». Zu den Erzählungen Joseph Roth. *Werk und Wirkung* / Klaus Bohnen / Hrsg. von Bernd M. Kraske. — Bonn : Bouvier, 1988. — S. 53—70.
3. Breger C. Die Ortlosigkeit des Fremden. «Zigeunerinnen» und «Zigeuner» in der Literatur um 1800 / Claudia Breger. — Köln, Weimar, Wien : Böhlau Verlag, 1998. — 423 S.
4. Brittnacher H. R. Perspektiven einer Poetik der Vagabondage. Zur Einleitung / Hans Richard Brittnacher, Magnus Klaue // *Unterwegs : zur Poetik des Vagabundentums im 20. Jahrhundert* / Hans Richard Brittnacher, Magnus Klaue (Hrsg.). — Köln : Böhlau Verlag, 2008. — S. 3—8.
5. Gelber M. H. Juden auf Wanderschaft und die Rhetorik der Ost-West Debatte im Werk Joseph Roths / Mark H. Gelber // *Joseph Roth : Interpretation, Kritik, Rezeption.* Hrsg. von Michael Kessler, Fritz Hackert. — Tübingen : Stauffenburg-Verlag, 1990. — S. 127—135.
6. Hackert F. Fahrendes Volk. Unbürgerliche Symbolfiguren im Werk von Joseph Roth / Fritz Hackert // *Der Sieg über die Zeit. Londoner Symposium.* Hrsg. von Alexander Stillmark. — Stuttgart : Hans-Dieter Heinz Verlag, 1996. — S. 126—140.
7. Hartmann T. Kultur und Identität. Szenarien der Deplazierung im Werk Joseph Roths / Telse Hartmann. — Tübingen-Basel : Francke Verlag, 2006. — 212 S.
8. Lethen H. Verhaltenslehren der Kälte. Lebensversuche zwischen den Kriegen / Helmut Lethen. — Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1994. — 299 S.
9. Raffel E. Vertraute Fremde. Das östliche Judentum im Werk von Joseph Roth und Arnold Zweig / Eva Raffel. — Tübingen : Narr Verlag, 2002. — 330 S.
10. Rahn T. Aufhalter des Vagabunden: Der Verkehr und die Papiere bei Joseph Roth / Thomas Rahn // *Unterwegs : zur Poetik des Vagabundentums im 20. Jahrhundert* / Hans Richard Brittnacher, Magnus Klaue (Hrsg.). — Köln : Böhlau Verlag, 2008. — S. 109—125.
11. Roth J. Der stumme Prophet / Joseph Roth // *Joseph Roth Werke. Vierter Band : Romane und Erzählungen 1916–1929* / Hrsg. und mit einem Nachwort von Fritz Hackert. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 773—929.
12. Roth J. Die Asyle der Heimatlosen / Joseph Roth // *Joseph Roth Werke. Erster Band : Das journalistische Werk 1915–1923* / Hrsg. von Klaus Westermann. Mit einem Vorwort zur Werkausgabe von Fritz Hackert und Klaus Westermann. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 720—723.
13. Roth J. Die Flucht ohne Ende. Ein Bericht / Joseph Roth // *Roth J. Die Rebellion. Frühe Romane.* — Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1984. — S. 429—550.
14. Roth J. Die Grenze Niegoreloje / Joseph Roth // *Joseph Roth Werke. Zweiter Band : Das journalistische Werk 1924–1928* / Hrsg. und mit einem Nachwort von Klaus Westermann. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 594—596.
15. Roth J. Die Heimkehr des Imre Ziska / Joseph Roth // *Joseph Roth Werke. Erster Band : Das journalistische Werk 1915–1923* / Hrsg. von Klaus Westermann. Mit einem Vorwort zur Werkausgabe von Fritz Hackert und Klaus Westermann. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 778—780.
16. Roth J. Die Kugel am Bein / Joseph Roth // *Joseph Roth Werke. Erster Band : Das journalistische Werk 1915–1923* / Hrsg. von Klaus Westermann. Mit einem Vorwort zur Werkausgabe von Fritz Hackert und Klaus Westermann. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 145—148.
17. Roth J. Die Opfer des Herrn v. Kahr / Joseph Roth // *Joseph Roth Werke. Erster Band : Das journalistische Werk 1915–1923* / Hrsg. von Klaus Westermann. Mit einem Vorwort zur Werkausgabe von Fritz Hackert und Klaus Westermann. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 1059—1062.

18. Roth J. Die Rebellion / Joseph Roth // Joseph Roth Werke. Vierter Band : Romane und Erzählungen 1916—1929 / Hrsg. und mit einem Nachwort von Fritz Hackert. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 243—332.

19. Roth J. Jedermann ohne Paß. Schlußwort zum «Segen des ewigen Juden» / Joseph Roth // Joseph Roth Werke. Dritter Band : Das journalistische Werk 1929—1939 / Hrsg. und mit einem Nachwort von Klaus Westermann. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 543—548.

20. Roth J. Juden auf Wanderschaft / Joseph Roth // Joseph Roth Werke. Zweiter Band : Das journalistische Werk 1924—1928 / Hrsg. und mit einem Nachwort von Klaus Westermann. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 827—891.

21. Roth J. Rechts und links / Joseph Roth // Joseph Roth Werke. Vierter Band : Romane und Erzählungen 1916—1929 / Hrsg. und mit einem Nachwort von Fritz Hackert. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 609—772.

22. Roth J. Tarabas. Ein Gast auf dieser Erde / Joseph Roth // Joseph Roth Werke. Fünfter Band : Romane und Erzählungen 1930—1936 / Hrsg. und mit einem Nachwort von Fritz Hackert. — Köln : Kiepenheuer & Witsch, 2009. — S. 479—628.

23. Wirth A. Der Weltverkehr / Albrecht Wirth. — Frankfurt am Main : Rütten & Loening, 1906. — 106 s.